

alimara

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

NÚMERO 47 / SEGONA ÈPOCA / JUNY 2001

**Consell
de Mallorca**

alimara

Núm. 47

Segona època, juny 2001

Edita: Consell Insular de Mallorca
Departament de Serveis Socials
General Riera, 67
07010 Palma
Tel: (971) 76 07 62
Fax: (971) 76 19 52

Equip editor: Jaume Mateu Martí
Catalina García Garí
(En aquest número hi ha col·laborat el
Servei de Protecció al Menor i Atenció a la Família)

Portada: Joguines II (original 23 x 40 cm)
Jordi Miralles i Hostalot

Maquetació
i impressió: Esment, centre especial de treball d'Amadip

Dipòsit legal: PM-128-1987

Els articles d'aquesta revista expressen únicament l'opinió dels seus autors.

EL PARADIGMA ECOSISTÈMIC, UN MODEL CONTEXTUAL DE VINCULACIÓ EN EL TREBALL AMB LA INFÀNCIA I LA FAMÍLIA

Serafin Carballo García,
Secció d'Infància i Família.
Servei de Protecció al Menor i Atenció a la Família
del Consell de Mallorca

La meua exposició és una reflexió sobre els vint-i-dos anys d'experiència clínica en l'àmbit del treball terapèutic amb famílies i, especialment, amb infància i joventut —des de serveis de salut mental i de serveis socials de Madrid i Palma— tenint la sort que tots ells estaven formats per professionals que participàvem de l'esquema referencial ecosistèmic.

En el terbolí quotidià en el qual ens movem els professionals que tenim contacte amb persones en situació de necessitats, ens és especialment difícil fer una reflexió amb perspectiva història del nostre quefer col·lectiu com a professionals i poder, des d'aquí, passar comptes amb els canvis en les estratègies d'intervenció i en els processos de treball interns dels equips professionals.

En aquest context, voldria referir-me a l'experiència d'un equip (l'Equip d'Infància i Família, SIF) creat ara farà tretze anys i constituït per nou terapeutes de família i dos administratius, integrat al Departament de Benestar Social del Consell de Mallorca. Les diverses denominacions que al llarg d'aquests anys ha tingut el nostre servei (Equip de Prevenció de l'Internament —PPI—, Servei Psicoterapèutic d'Infància i Família —SPIF—, Equip d'Infància i Família —EIF— i actualment Secció d'Infància i Família —SIF—) representen etapes diferenciades en el seu desenvolupament i que corresponen a altres tantes missions de l'equip.

L'Equip de Prevenció de l'Internament (PPI: 1988-1990) es creà el mes de juny de 1988 com a recurs alternatiu i de prevenció de l'internament d'infants en risc de desemparament i com a recurs de reunificació familiar i de suport a les famílies d'infants internats que retornaven a la llar, sorgit en el context de la reforma de la gran institució asilar d'infants de Mallorca —la Llar de la Infància— depenent de l'antiga Diputació. Aquesta va ser la nostra primera «marca de context».

El Servei Psicoterapèutic d'Infància i Família (SPIF: 1990-1994) representa el segon encàrrec que es fa a l'equip un cop haver aconseguit aquesta primera etapa i que consistí en l'atenció a la patologia mental infantil de l'illa davant la inexistència de recursos ambulatoris públics de salut mental infantil, per la qual cosa s'havien d'acabar situacions molt greus des del punt de vista psicopatològic: psicosis infantils i trastorns profunds de desenvolupament, caracteropaties, trastorns de la personalitat, trastorns alimentaris greus, quadres límit, etc.

A partir de l'any 1994, l'equip torna a l'àmbit de la intervenció psicosocial i familiar estretament relacionat amb els serveis socials municipals i amb Protecció de Menors, fruit de la voluntat de situar la nostra organització més en l'àmbit dels serveis socials i no en el sanitari, en el qual el Consell de Mallorca no volia ser present, un cop transferits a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears els recursos sanitaris de l'antiga Diputació en mans del Consell, com l'Hospital Psiquiàtric i l'Hospital General. L'EJF —Equip d'Infància i Família— en aquesta etapa passa a un funcionament per programes específics en l'àmbit de l'atenció especialitzada en el sector d'infància i família en situacions de risc psicosocial. El nostre treball s'estructura en cinc programes assistencials, al voltant de problemes com: maltractaments, abusos sexuals, problemes de conducta, famílies multiproblemàtiques i infància en risc, en general. És un intent de definició d'itineraris d'intervenció terapèutica i psicosocial d'acord amb les diferents tipologies de situacions de risc en la infància que requereixen una acció diferenciada, possibilitant una aproximació al problema de l'avaluació del risc, la formació i sensibilització de la xarxa professional de primària al voltant de les temàtiques del maltractament a la infància i la d'incidir en el foment d'una cultura professional del treball en xarxa com a metodologia de referència en aquest camp.

Actualment, des de l'assumpció pel Consell de Mallorca de les competències en Protecció de Menors, l'1 de gener de 1998, el nostre equip passa a assumir més directament la responsabilitat del programa de Preservació Familiar i el suport a la reunificació de la convivència familiar posterior a l'estada dels infants a institucions o en famílies d'acollida, mantenint el seu esquema territorialitzat i de suport a l'atenció primària social. Es passa, per tant, d'un funcionament per programes, com en l'etapa anterior, a un altre on s'intenten definir itineraris d'intervenció terapèutica i psicosocial segons el diagnòstic de maltractament que es produeix, incorporant noves figures professionals —com els educadors familiars— per treballar i millorar les competències de criança parentals.

Aquestes etapes han representat, a la vegada, modalitats diferents de vinculació amb la població usuària i dels professionals amb els que operam, fruit de la reflexió teòrica sobre el patiment i malestar vital dels infants i les famílies, les maneres de comprendre aquest patiment, d'aproximar-nos-hi, d'intervenir per alleugerir-lo, de l'execució del nostre rol com a tècnics, de les expectatives dels resultats de la nostra acció terapèutica, de l'experiència terapèutica que hem tractat de co-constuir amb les famílies, dels actors que hem tractat d'implicar en aquest escenari ritualitzat de la teràpia, de l'estat d'altres escenaris centrals en la nostra feina com són: l'organització en la que ens situam amb les seves contradiccions, jocs i oportunitats, i també del moment del cicle vital en el que ens trobàvem tant l'equip de terapeutes com a equip i com a persones dins les nostres respectives famílies.

Som un equip que, per fortuna, ens hem pogut mantenir units tot aquest temps i que hem escampat i seguim escampant entusiasme, en una relació veritablement apassionada amb la feina, afrontant junts els continus reptes derivats de l'atenció a una població d'usuaris que, any rera any, es va agreujant, tant per la gravetat de les situacions de violència i de l'abandonament familiar que ens arriben, com pel grau de cronicitat i transgeneracionalitat que representaven i pel mal pronòstic que teníem des del principi.

Des d'un primer moment hem intuït que el projecte de l'equip només seria viable si la nostra reflexió i la nostra praxi maldaven per ser complexes. Reflexió sobre el patiment infantil i familiar, sobre les famílies que arribaven al servei, sobre els processos de treball que empeníem amb elles, sobre el moment organitzacional en el que ens situàvem, tant dins de la nostra pròpia institució com en la xarxa de serveis amb els que operàvem. Això ens permeté entendre la necessitat de la dimensió estratègica de l'equip quant a la pròpia organització, a la xarxa de serveis que actuaven sobre la infància, a les famílies que

ens arribaven, vers nosaltres mateixos i quant a esa necessitat que s'anaven suscitant per acarar les successives tasques.

Insistesc en la dimensió estratègica organitzacional perquè en la nostra experiència ha estat central i més si tenim en compte que han passat per la nostra àrea sis responsables polítics, tres directors dels serveis i sis responsables orgànics. Davant aquest panorama és bo d'imaginar-se els riscos de tambaleig davant de tant context institucional canviant.

Paradigmes teòrics com l'Ecosistèmic, de la Complexitat, el Construïtisme, el del Maltractament i més recentment l'Etològic, per a nosaltres han estat les cartes de navegar amb les que hem intentat orientar-nos en aquesta travessia plena d'esculls i que, sens dubte, ens han permès surar, seguir navegant i no encallar.

Pel nostre servei hi han passat més de 1.200 famílies, 2.800 infants i més de 500 professionals que treballen en l'àmbit de la infància des de tots els sistemes assistencials de l'illa. Hem après tant d'ells que el deute és impagable. Això ens ha permès ser testimonis d'aquest observatori del patiment humà que representen els fracassos madurats dels infants i el deteriorament en els seus processos de desenvolupament i creixement, i, per altra part, els fracassos, la frustració i el defalliment que representen per als pares i per als fills les experiències de violència, d'abús, experiències que els expulsa brutalment d'aquest paradís imaginari de la benaurança de l'estimar i ser estimat pels teus, del gaudi d'experimentar haver estat capaç de construir aquest model de família que tots els humans desitjam i, encara més, en aquells que no n'han tingut o que, contràriament, ha estat un infern.

Tot això ha representat un viatge de l'equip no solament pel patiment infantil, sinó també un viatge per les diferents defenses davant l'angúnia que aquest patiment ens produeix. I això des de les primeres etapes en les que pensàvem que la teràpia de família sistèmica de tall milanès era la solució universal als problemes als quals ens enfrontàvem, tot esperant en la consulta a les famílies —atrinxerats amb tot el poderós armament de la balística paradoxal— sospitant de tota derivació i entestant-nos a obtenir la participació de l'espòs en les sessions, retornant un cop i un altre la mare i els fills a casa, sense gairebé atendre'ls o, simplement, amb algun missatge o prescripció enigmàtics que consideràvem que rompien per ells mateixos aquesta situació d'*impasse*. O, contràriament, acomiadant els pares quan no havien aconseguit portar a la consulta els seus fills adolescents esquerps pels quals feien consultes fins que desistien i abandonaven la teràpia frustrats per l'evidència de la seva pròpia incapacitat per confrontar un altre poder al patològic del fill simptomàtic, limitant-nos, a posteriori i en tot cas, a informar a Protecció de Menors o al servei derivant la impossibilitat de treballar amb aquesta família davant la manca de col·laboració i/o motivació.

Els altres professionals redivants eren tractats d'una o altra manera com a «sospitosos», fent-los participar en la primera sessió amb la família perquè davant ella manifestassin els motius pels quals l'havien remès al nostre servei per fer una teràpia familiar i què esperaven de nosaltres, amb el conseqüent malestar del professional que se sentia relegat al mateix estatut que tenia la família. Per la nostra part, en la mesura que assumíem de manera omnipotent amb els nostres únics recursos les demandes dels professionals quant a la producció de canvis en famílies amb les que s'havia intentat tot i no s'haven assolit resultats —famílies multiproblemàtiques, famílies abandonants o aquelles en les quals els pares eren manifestament incompetents— alimentàvem en el món professional la creença màgica en la teràpia de família, contribuint involuntàriament a la inhibició de tota acció dels professionals derivants esperant que es produís el miracle o que fracassàssim també nosaltres.

Aquest escenari s'ha de contextualitzar en el sentit que, el nostre, va ser el primer equip sistèmic de les illes i en el qual es dipositaren moltes expectatives en el món professional que, just llavors, començava a preocupar-se i formar-se en aquest model.

D'això, doncs, se'n pot desprendre que eren més aviat les famílies i els professionals els que s'havien de vincular als dictats d'un model teòric tècnic que, òbviament, no s'adaptava amb la realitat de la violència i l'abús intrafamiliar, i el maltractament en general. En aquesta primera etapa, les famílies amb les que aconseguíem èxits terapèutics i la seva col·laboració eren les famílies, podríem dir, més normalitzades o aquelles altres que Jorge Baraudy defineix com a famílies en les que el maltractament és una expressió simptomàtica d'una crisi en el seu cicle vital. Es quedaven pel camí les famílies multiproblemàtiques i les famílies en transacció de maltractament i violència.

Encara no s'havia fet —o nosaltres no la coneixíem, exceptuant, tal vegada, Minuchin— cap reflexió en el camp sistèmic sobre les famílies multiproblemàtiques i sobre l'experiència clínica amb el maltractament. Les obres de Cirillo, Campanini i Coletti aparagueren en castellà a partir de l'any 1991 i l'obra de la doctora Odette Masson encara no s'havia publicat, tot i que personalment la vaig conèixer el febrer de 1987 quan l'Equip de Salut Mental del CPS de Carabanchel, de Madrid, organitzà les primeres jornades sobre maltractament infantil celebrades a l'estat. Aleshores, jo formava part d'aquest equip liderat per la doctora Carmen Rojero que havia treballat diversos anys a Suïssa en l'equip de la doctora Masson. Aquesta va ser la seva primera aparició en el món professional a Espanya. Malgrat tot, crec personalment que no estava en condicions d'integrar el seu model, entre d'altres coses per estar situat en un equip de salut mental en el qual aquests problemes arribaven molt de tant en tant i que no estaven ni pensats ni organitzats per intervenir en aquests problemes.

Record que, posteriorment, quan convidàrem a Mallorca la doctora Masson, poc abans de 1990, ens mostrava tota una manera diferent d'apropar-se a les realitats de l'abús i també la manera d'adaptar-se el terapeuta al sistema familiar maltractant. L'establiment de ponts i fils conductors transgeneracionals que explicassin la desraó del maltractament o de l'abandonament de la família, la desculpabilització conseqüent dels pares com un mitjà per possibilitar un mínim context de confiança, i un acompanyament del terapeuta a la família durant tot el procés sense tèmer el temps de teràpia, ens ajudà a enfrontar d'una altra manera el problema. Calia transmetre a aquests pares confiança, comprensió i esperança com a terapeutes per molt que ells no la sentissin. El terapeuta representava per a aquestes famílies que reconeixien el seu malestar i que manifestaven el seu desig de deslliurar-se de la lacra de la violència, el paper de notari, de testimoni d'altres processos alliberadors d'altres famílies que havien passat anteriorment per aquest negre túnel de la violència i el maltractament intrafamiliar del que, un cop dins, sembla que no se'n sortirà mai. Transmetre aquesta confiança que aquest túnel té sortida, no jutjar i, com planteja lúcidament Odette, partir de la convicció més absoluta que un mateix —sotmès a les circumstàncies, a la història i al mateix procés que les famílies que atenem— passaria pel mateix que passen elles, seríem uns éssers igualment violents o pares tan maltractants com els que teníem al davant. Tot això és el que, precisament, ens vincula amb aquestes famílies i permet fer l'adaptació estructural de què parla Humberto Maturana.

L'impacte d'Odette Masson en l'equip va ser molt important. Ens convencérem que calia canviar radicalment l'estratègia terapèutica i de vinculació tant amb aquests problemes com amb les famílies que els patien. Començàrem a treballar de manera diferent amb l'objectiu d'adaptar-nos millor a aquestes famílies. Anàrem modificant el context operatiu de la intervenció, ens véiem amb les mares soles, amb els pacients sols, o amb la mare i els fills. L'absència del pare —que ens resistíem a acceptar anteriorment— en aquest cas l'havíem d'acceptar en una primera etapa si no volíem perdre la família i treballar amb la part del sistema que es trobava en disposició de treballar amb nosaltres.

A partir del 1994, amb la definició d'una nova missió, l'equip es territorialitza i cada terapeuta disposa d'un territori de referència, constituint-se nous equips formats pel tera-

peuta de zona, el treballador social i el treballador familiar com a esquema d'intervenció a cada poble. D'altra banda, la nova missió implica: el treball especialitzat en infància en l'àmbit dels serveis socials amb problemes amb el maltractament, l'abús sexual, els problemes de conducta associats a factors de dificultat social, famílies multiproblemàtiques i situacions de risc de desemparament, i el treball de suport a l'Atenció Social Primària.

Record que en aquest període ja començàvem a treballar en el territori, fora de les nostres consultes, en els despatxos que les treballadores socials ens deixaven en els pobles, o en el despatx dels alcaldes quan aquells estaven ocupats o en qualsevol altre espai que ens podien cedir. També record com anàvem al domicili de la família —quan no acudien— amb la treballadora social o la treballadora familiar; o sols, intentant crear alguna mena de pont amb aquestes famílies que no acceptaven la nostra presència, però que el risc de desemparament ens facultava a entrar com a darrer recurs i prèviament a la notificació a Protecció de Menors. I així i tot, ens presentàvem com els seus aliats en l'intent d'evitar la ruptura de la convivència.

Contràriament a l'etapa anterior en la qual acabàvem perdent les famílies amb dinàmiques pròpies de les que se'n diuen «famílies multiproblemàtiques» (Colapinto, Cancrini, Cirillo i Coletti) i les famílies abandonants —justament les dues tipologies de famílies amb les que hi ha una gran dificultat per vincular-s'hi— ara podíem aconseguir crear dinàmiques de treball més o menys fragmentàries, en una nova edició *sui generis* de «pescant barracudes i perseguint-les fins als seus caus». Certament, corríem el risc de reproduir la història de la relació entre aquests sistemes familiars i els serveis, de paràlització i estabilització de la seva cronicitat seguint la interessantíssima reflexió de Colapinto sobre els sistemes col·lusius on el sistema professional acaba reproduint l'abandonament amb les pròpies famílies.

Observàvem que, amb aquesta mena de famílies, s'iniciava un apropament i intervenció massius per part d'algun o alguns professionals especialment commoguts i disposats a fer quelcom per a aquests infants, però davant la dificultat de col·laboració, motivació i disposició per al canvi dels pares, es produïa el moviment pendular de l'abandonament, deixant de nou a la seva sort la família fins que se suscita alguna nova crisi que obligava a una nova intervenció dels serveis. En el sistema professional ens trobàvem amb una bipolarització entre els que s'eregien en defensors del benestar de l'infant (protecció de menors, professionals dels centres d'internament pels quals passaven els infants) i els defensors de la família, dels pares, habitualment nosaltres, quedant-nos sols en aquesta defensa i en la solitud de períodes de prova per a aquests pares en el seu intent de recompondre la convivència familiar després d'una crisi que motivava la separació transitòria d'algun dels fills.

La consciència del risc de reproducció de les dinàmiques d'abandonament davant la decepció o a la frustració del terapeuta i del seu equip quant a les expectatives de canvi en la família, ens portà a la convicció que calia, amb aquestes famílies, una intervenció molt complexa que atengués no només les dinàmiques intrafamiliars, sinó les dinàmiques o jocs patològics entre aquestes famílies i els serveis que contribuïen —com havíem experimentat— a l'amplificació de la desviació i la cronicitat de les famílies, i al desànim i cansament —o desgast— dels professionals.

La reflexió sobre les nostres pràctiques amb aquestes famílies ens salvà d'un possible cansament o desgast de tot l'equip. Vèiem que la possibilitat de vincular-nos a aquests pares que, en general, no tenien consciència del seu malestar i que, com deia Jorge Barudy, la seva finalitat ja no era assegurar el benestar de tots els membres, sinó la supervivència material i psicològica dels adults en detriment dels infants, passava —com planteja Carles Panadés, membre del nostre equip— per:

- a) crear un vincle de confiança amb la família per reduir el patiment dels infants;

- b) crear una xarxa professional d'anàlisi i suport per valorar i reduir el patiment dels infants;
- c) rompre la transgeneracionalitat;
- d) rompre la rigidesa i l'integrisme institucional.

La trobada en aquest viatge de l'equip —que descrivia inicialment amb Jorge Barudy— va ser providencial. Ens adonàrem que Jorge, a qui consideràvem el nostre amic, a més de mestre, expressava en la seva obra i recollia amb prou precisió les situacions i dificultats per les que havíem passat en aquesta meta de vincular-nos a les famílies i als professionals per possibilitar canvis amb la finalitat d'incrementar el benestar dels infants que són maltractats. Ens sorprengué l'extraordinària coincidència sobre la clau metodològica en el treball amb aquest grup de famílies que era el model de treball en xarxa, conclusió a la que havíem arribat després d'haver passat per successives estacions. Per a nosaltres, la xarxa —talment com la defineix el nostre company Carles Panadés, responsable del programa d'atenció a famílies multiproblemàtiques— és el lloc

- 1) de les atencions, de la seguretat psicològica dels infants susceptibles de protecció i de la dels professionals que estan en contacte amb el patiment infantil;
- 2) en el que es construeixen hipòtesis globals i complexes sobre les famílies, el seu funcionament, el lloc de cada un dels seus membres quant al sistema familiar i quant a altres sistemes (serveis);
- 3) on es valora conjuntament el grau de patiment i risc dels infants;
- 4) on s'acorda la intervenció de cada servei de manera coordinada, no jerarquitzada (totes les intervencions són igualment importants), coherents amb la situació global i amb l'objectiu prioritari de reduir el risc o el malestar dels infants;
- 5) on es defineixen tasques i funcions no únicament d'acord amb el rol rígid professional de cada un, sinó el lloc relacional dels professionals quant a cada membre de la família;
- 6) on es disposen i comparteixen dubtes, pors, angúnies, fantasmes, ràbies, cansament, etc. Es fonen les intenses emocions construint una nova reassegurança, augmentant la confiança en l'evolució de la família i amb les forces del grup-xarxa per aconseguir-ho;
- 7) on es contenen i disminueixen les rigideses i les inèrcies institucionals evitant la tendència a la burocratització i a la desresponsabilització (l'«encolomament»).

Certament, l'equip, avui, és molt lluny del lloc que ocupàvem en començar aquest viatge fa dotze anys. En un principi estàvem més preocupats per la coherència teòrica de la nostra praxi terapèutica que d'aconseguir una bona vinculació amb les famílies i els professionals. Reconec que la nostra praxi estava encarcerada, era esclava de les nostres idees, la qual cosa, en ocasions, ennuvolava la nostra visió del territori que volíem explorar. Avui som més vells i, sobre la base de tanta exploració, hem comprès que allò fonamental es troba en el nostre propi sentit i capacitat d'orientació en els distints territoris pels quals passam, en el nostre sisè sentit i olfacte terapèutic i no tant en el pes de la nostra maleta d'instruments i eines per orientar-nos, tot i que sempre els necessitarem. El nostre aprenentatge i experiència terapèutics amb aquesta població d'usuaris no ha comportat, necessàriament, ni una més gran creativitat ni més llibertat com a tècnics davant la clamorosa falta de rutes obertes en la tradició ecosistèmica en el treball amb poblacions deprimides. No podem esperar que altres ens les obrin perquè els infants no poden esperar. Així, doncs, no tenim altre remei que, des d'una posició de responsabilitat i ètica professionals, mirar de transitar aquells camins que ens portin a una major i millor adaptació estructural amb els sistemes familiars i professionals que possibiliten un millor benestar i protecció de la infància, i els canvis en els seus entorns familiars i/o professionals que els possibilitin i garanteixin.